

Лінгвопрагматичні параметри незакінчених речень (на матеріалі творів Юрія Винничука)

Б. Ю. Сахно*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: 4dana@ukr.net

Paper received 14.11.15; Accepted for publication 23.11.15.

Анотація. Стаття присвячена вивченню природи незакінчених речень, їх структурних особливостей, розподілу смислового навантаження між частинами висловлення, тяжінню до імплікації вираження думок, зокрема у художньому дискурсі. Досліджено комунікативно-прагматичний потенціал незакінчених конструкцій як мовленнєвої реалізації речень-висловлень, що характеризуються особливим вираженням експресії. Покласифіковано незакінчені речення залежно від наміру, завдань спілкування та причин незавершення висловлення.

Ключові слова: незакінчені речення, комунікативно-прагматичний аспект, експресія, Юрій Винничук

Незакінченість думки, обірваність мовленнєвого потоку властиві усному мовленню та художній літературі, яка це мовлення передає. Досліджуючи мову, яка реалізує себе в мовленні, вчені виокремили виразно індивідуалізовану синтаксичну одиницю – незакінчене речення, що не має внутрішньої структурної організації речення, характеризується змістовою й інтонаційною незавершеністю. Такі конструкції виявляються на етапі породження думки й зумовлюються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

Незакінчені речення були об'єктом дослідження П. Дудика, А. Загнітка, Л. Іванової, В. Пітеля, О. Сквородникова, А. Цоя, А. Попової, М. Каранської.

Структурно незакінчене речення може бути вербально позбавленим одного чи кількох складових елементів, виражених у мові будь-яким членом речення в будь-якій позиції. З огляду на це дослідники не мають одноставної думки щодо номінації таких конструкцій. Їх маркують як: «еквіваленти речень» (Л. Іванова), «обірвані неповні речення» (М. Каранська), «нерозгорнуті речення» (А. Попова), незакінчені, усічені, недовисловлені, а на стилістичному рівні – речення з апосіопезою.

За спостереженням П. Дудика, одним із перших про апосіопезу (умовчання) як лінгвістичну одиницю згадував польський мовознавець Антоній Красновольський, зарахувавши речення з апосіопезою до граматично неповних (за його термінологією – еліптичних) [7, с. 11].

У «Словнику лінгвістичних термінів» Д. Ганича й І. Олійника також потрактовано незакінчене речення як стилістичну фігуру – умовчання – «коли автор не до кінця висловлює думку, обриває її, даючи таким чином можливість читачеві (чи слухачеві) самому здогадатися про недоказане» [5, с. 36].

А. Загнітко аналізує незакінчені синтаксичні конструкції в межах контекстуально неповних речень, оскільки вся інформація компенсується попередніми структурами – контекстом, а сам термін «речення» вважає коректним, адже такі одиниці мають виражені «реченнєвостворювальні начала» [8, с. 629].

В. Пітель також розглядає незакінчені конструкції як «речення», оскільки вони мають основні ознаки цієї синтаксичної одиниці: структурну схему; предикативність (реалізується в незакінченій одиниці більшою кількістю засобів, ніж в інших реченнях, що зу-

мовлено не лише формальними засобами самої синтаксичної структури незакінченого речення, а й контекстуальними показниками); можливість бути засобом формування та вираження думок; здатність виконувати комунікативну, когнітивну функції. Окрім того, мовознавець наполягає на відмежуванні незакінчених речень від власне неповних, наголошуючи на тому, що для незакінчених конструкцій важливі не лише контекст чи ситуація, а й підтекст у значенні вербально не вираженої семантики. При сприйнятті незакінченого речення, як зазначає дослідник, можливе синонімічне прочитання або різнопрочитання його форми, що не простежується в неповному реченні, яке має змістову завершеність [10].

П. Дудик, розмежовуючи неповне та незакінчене речення, коротко зауважує, що «чим легше ми відчуваємо, що в реченні пропущено певний елемент його структури і чим очевидніший такий пропуск з контексту, тим ближче таке речення до неповного, тим більш відмінне воно від обірваного (незакінченого – Б.С.)» [7, с. 11].

Однією з ознак, що об'єднує незакінчене та власне неповне речення, є тенденція до економії мовленнєвих зусиль.

Однак деякі автори взагалі не відносять такі конструкції до речень у традиційному значенні, вважаючи їх уривками речень, позбавленими стабільного синтаксичного оформлення, предикативності, проте такими, що співвідносні з реченнями, оскільки функціонують поряд із ними або ж замість них. Так, Л. Іванова дискутує зі своїми попередниками щодо самостійності аналізованих одиниць і називає їх еквівалентами речень поряд зі словами-реченнями (за її формулюванням – лексикалізованими висловами) та реченнями-звертаннями (вокативами). А самі назви «незакінчені» або ж «перервані речення» дослідниця вважає невдалими, оскільки «реченнями в канонічному значенні вони не є» [9, с. 22].

К. Шульжук синтезує погляди своїх колег, указуючи на те, що незакінчені структури, залежно від репрезентації їхніх компонентів, можна вважати й реченнями (за умови прозорості структурної організації конструкції), й еквівалентами речень (якщо не є передбачуваною двоскладністю / односкладністю їх побудови). Крім того, згідно з твердженням мовознавця, перервані, не до кінця висловлені думки, що виражаються в незакін-

чених реченнях, мають свою значущість і за певних обставин висловлювання цілком доречні, умотивовані не менше, аніж думки та емоції, передані повними чи неповними одиницями. Звідси випливає, що незакінчені конструкції не потребують будь-яких конкретних доповнень своєї граматико-змістової структури й цілком достатні для того, щоб виконувати комунікативну функцію речення, бути його особливим варіантом, що має свою відносно окрему сферу застосування й виразну стилістичну цінність [11].

Отже, незакінчене речення можемо кваліфікувати як «фрагментарну ситуативно-мовленнєву реалізацію речення-висловлення з невираженими ознаками внутрішньої структурної організації й комунікативно-інформативної завершеності» [6, с. 405]. На письмі такі конструкції оформлюються за допомогою відповідного знака пунктуації – «три крапки», що є основним показником структурної, змістової та інтонаційної незавершеності, а в усному мовленні – тривалою паузою.

Основною метою цього дослідження є з'ясування комунікативно-прагматичного потенціалу незакінчених речень та їхньої ролі в адекватному фіксуванні результатів пізнання в сучасному українському прозовому тексті.

Для досягнення визначеної мети й отримання об'єктивних результатів у розв'язанні завдань було застосовано загальнонаукові **методи**: методи індукції та дедукції для узагальнення дібраного матеріалу; методи аналізу й синтезу для вивчення теоретичних питань феномену незакінченості речення, відбору та систематизації матеріалу; метод лінгвістичного спостереження та опису для інтерпретації особливостей функціонування незакінчених конструкцій у художній прозі, дослідження лінгвопрагматичних особливостей вираження обірваного мовлення в художньому тексті.

Юрій Винничук – один із авторів сучасної української літератури, в творах якого активно функціонують незакінчені речення, що служить важливим чинником динамічного, напруженого розгортання подій і явищ, розкриття внутрішнього єства персонажів, діалогізації мови. **Матеріалом** для дослідження обрані такі твори названого письменника: «Мальва Ланда» (2000), «Легенди Львова» (2003), «Танго смерті» (2012), «Аптекарь» (2015).

Залежно від наміру, завдань спілкування та з огляду на причини незавершеності семантико-синтаксичної структури незакінчені речення у мовистилі Ю. Винничука, доцільно поділити на дві групи: речення, що мають зовнішні (фізичні) причини незавершеності та речення, що мають внутрішні (психологічні) причини незавершеності.

Утворення незакінчених синтаксичних конструкцій із зовнішніми причинами незавершеності у мовленні не залежить від намірів мовця, носить ненавмисний, випадковий характер. Наприклад, незакінчене речення, що відображає мовлення персонажа, перерване його співрозмовником. Для таких синтаксичних одиниць, як правило, характерне використання в тексті відповідних супровідних слів-маркерів, словосполучень (*обірвати на півслові, схопитися за слова, зупинити, перервати*):

- Найясніший королю...
- Замовкни! – обірвав його той на півслові. [2, с. 53];
- Чи не могли б ви мені...
- Звичайно, міг би. [1, с. 220];
- Ви, може, маєте на увазі...
- Саме так, пане Куделя, саме так. [1, с. 247];
- Панове, – сказав господар, – усе частування призначалося для поминальної вечері на честь страченого шпигуна, як це у нас віддавна заведено, але оскільки маємо нині весілля, котре є не менш урочистою подією, то...
- Хвильку, – зупинила його дружина. [1, с. 374-375];
- Чого ви так здивувалися? – не зрозумів Ярош. – У Борхеса стільки всляких зачіпок на цю тему, що...
- Та ні, я не тому...[3, с. 128];
- А чи не могли б ви нам...
- Міг би! – зрадив пан Сальомон. [3, с. 121];
- Не знаю, як вам дякувати. Я ж бо...
- Ми знаємо, де ви були і що робили... – усміхнулася пані Конопелька <...>.[3 с. 218].

Аналіз незакінчених синтаксичних одиниць у романах Юрія Винничука дозволяє говорити про те, що саме речення із внутрішніми, психологічними причинами незавершеності домінують у його творчості. Такі конструкції пов'язані з особистістю самого адресата і залежать від нього, від його психічного та душевного стану. Враховуючи семантичні, комунікативні, прагматичні характеристики незакінчених речень цієї групи, можемо виділити такі її підгрупи: речення з ознаками вагання, здивування, захоплення, обурення тощо.

1. Незакінчені речення, що відображають раптову зміну думки в процесі мовлення внаслідок відмови від попереднього наміру, намагання що-небудь приховати або висловити своє ставлення до повідомлення, передати або одержати яку-небудь інформацію про співрозмовника, раптове переведення думки на інший об'єкт зацікавлення, повернення від загальних роздумів до конкретних планів тощо. Вони можуть супроводжуватися словами чи словосполученнями-маркерами з сигналом пошуку рішень і семантикою невпевненості (*вмовкла, замислилась, струснула свої думки, затнувся*):

- Чесно кажучи, я відразу відчула якийсь щем... Таке враження, що...
- Коли вона вмовкла і замислилась, Ярош запитав:
- Що?
- Ні, це я так... – струснула вона свої думки, наче краплини дощу. [3 с. 127];
- Поважно? Але ву... – тут я затнувся, здогадавшись, що вживати слово «вуйцьо» буде недоречно, і поправився: – ...пан провідник нічого такого мені не казав і не застерігав. [3 с. 201];
- Я слухала тебе і... – почала була дівчина своїм природним голосом, та помітивши мій подив, пояснила: – Франц знає все. [4, с. 354].

2. Незакінчені речення, що засвідчують намагання відтворити у пам'яті події, образи із минулого, на що вказує повторення слова (його сегмента), після якого конструкція обривається :

- Оссолінеум! – зацімокала пані-сунічка. – Боже, я там провела найкращі роки свого життя. Я працю-

вала у відділі... у відділі...

– Авжеж, - озвалася пані Конопелька, – я вас добре пам'ятаю. Ви працювали у відділі комплектації. [3, с. 216];

– Не хочу пана магістра від державних справ відривати. Але нині забрів у наші краї пан... е-е-е... Бум... Бум...

– Бумблякевич до вашої ласки. [1, с. 63].

3. Незакінчені речення, що констатують сумнів. Автор зазвичай використовує їх із метою передачі характеру персонажа – людини, невпевненої в собі, безініціативної, невольової:

– Але... але... – потер чоло Йосько. – Хіба то буде по-лицарськи? [3 с. 95].

4. Незакінчені речення, які маркують здивування, на що може вказувати прислівник раптом:

Я ж тобі про ті маки нічого не кавав. А тут раптом... Дивний збіг. [3 с. 185];

– Що саме? – Ярош вдає, що нічого не розуміє.

– Ну, як же... Ми ж... ви що – хочете сказати, що нічого не знаєте? [3, с. 256] – емотивно-питальне забарвлення речення надає йому динамізму та передає емоційно-почуттєвий стан – здивування.

Ось ми її акуратно розрізаємо, та-а-ак, а тепер так само акуратно витягаємо листа. Розкриваємо і... і... і... Пан Ліндер здивовано крутив аркуш паперу в руках – він був абсолютно чистим! [1, с. 342] – повторюваний сполучник засвідчує стан очікування та інтригує читача.

5. Речення з ознаками обурення, роздратування, гніву: Але... – витріщився на Бумблякевича. – Що за жарти? [1, с. 366-367] – риторичне запитання підсилює логічний та емоційний зміст висловленого незакінченого речення.

6. Незакінчене речення як вияв страху:

– Так, пані, я люблю свого татка і шкода мені покривджених. І коли йшов до вас, то боявся. Але тепер мені...

– Що тобі? – прошепотіла Бузинова пані, і її рука схопила хлопчика за плече.

– Т-тепер ме-мені з-зовсім не... не страшно, – відповів Лесик, але зуби його зрадливо застукотіли. [2, с. 253];

– Жи... жи... – захлинувся повітрям пан Торба. – Яким жи... життям? [3, с. 117]. Авторський коментар посилює виражальні засоби комунікативного смислу неспокою такими мовними елементами, як зуби застукотіли, захлинувся повітрям, що пояснюють відповідну ваду у вимові – запинання.

7. Незакінчені речення, що відтворюють захоплення: Одне слово, прилітає і розповідає, що познайомилася з кимось таким... таким... таким... [3, 286] – дієслово прилітає засвідчує внутрішнє піднесення; повторюване слово, після якого обривається конструкція, є важливим її акцентом.

Виявляючи себе у мовленні як неповна реалізація структурної схеми речення, незакінчена конструкція найчастіше побутує у межах текстової (внутрішньої) діалогічності. Наприклад, коли один з персонажів твору з тих чи інших причин завершує обірване речення свого співрозмовника:

– Слухай, Олельку, а давай мінятися! Ти мені огера, а я тобі... я тобі...

– ...свою бороду! – ляпнув Олелько. [2, с. 70-71];

Бо людина носить у собі ангела, не ангела-охоронця, а ангела, який стогне, ув'язнений у сутінках душі кожного із нас, і якого рідко, дуже рідко нам вдається вивільнити з кайданів і дати йому свободу, щоб він злетів, вознісся, і тоді... тоді...

– ...тоді разом з ним очищається і возвишається душа наша, душа кожного з нас, – продовжив Мількер і додав: – Ви цитуєте Мірчу Еліаде... [3, с. 145];

– Він ще відкидає тінь... і, мовляв, у тій тині...

– ...відбудеться зустріч? [3, 361].

Обриваються не лише речення, а й окремі слова, зокрема при повторенні їх співрозмовником, що дозволяє максимально точно і правдоподібно відтворити задану ситуацію:

– Гей, ви там! Чи ви не потопельники?

– ...потопельники!.. ельники!.. – відповіла луна. [2, с. 344].

Часто незакінчена синтаксична одиниця вживається автором для того, щоб не перевантажувати мовлення однорідними членами речення, але водночас зберегти його кількісне наповнення: Насправді у вас буде не надто багато тем для розмови. Погода, футбол, кулінарія, медицина... [3, с. 267];

– А далі були цілі гори усякого печива, слоїки, наповнені розмаїтими цукерками, барвистими льодяниками, ірисами, чоколяда в картонних пуделочках, довгі прямокутники «Данусі», біла чоколяда «Еос», чоколяда «Нової Фортуни» – «Сянка», «Тарас», «Одарка»...

– А друга половина ляди, – замріяно мовила Лія, – аж згиналася під великими куснями масла, кулями і прямокутниками сирів, бляшанками сардин, оселедцями-матіясами, а під стіною на полицях – бляшанки чаїв, кави і какао, слоїки приправ... [3, с. 283];

– Зверніть увагу, – сказав Пупс, як багато імен має закінчення на «ак». Бабак, Варнак, Гірчак, Гончак, Гром'як, Гущак, Дончак, Друшляк, Коб'як, Кобеняк, Гзак, Козак, Коршак, Купчак, Бумбляк... [1, с. 97];

Це хтось, ясна річ, не з нашого кола. Який-небудь візник, конюх, швець або... [4, с. 351].

Незакінчене речення може бути виявом хезитації – сигналу пошуку адекватних мовних засобів утілення думки:

– Гм-м... е-е... м-м... – видушив пан Кузеля. – Може, маєте рацію. [1, с. 246];

– М-м... бачите... так просто з мосту... потрібні якісь архіви... періоджерела... [1, с. 56].

Отже, виконуючи прагматичну функцію, незакінчені речення передають внутрішній стан героя, посилюють напруженість мови, а також відтворюють динаміку живого мовлення. Незавершеність речення є ефективним засобом образного відображення дійсності, своєрідним стилістичним прийомом, що використовується автором для розв'язання поставлених завдань. Комунікативно-прагматичний аналіз незакінчених речень у творчості Юрія Винничука дозволяє виявити внутрішні мотиви обірваності думки, їхні можливості як засобу вираження експресії в загальній вербальній репрезентації мовної картини світу письменника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винничук Ю.П. Мальва Ланда [Текст]: роман / Юрій Винничук. – Харків: Фоліо, 2014. – 602 с.
2. Винничук Ю.П. Легенди Львова. Книга перша [Текст] / Юрій Винничук. – Львів: ЛА «Піраміда», 2013. – 464 с.
3. Винничук Ю.П. Танго смерті [Текст]: роман / Юрій Винничук. – Харків: Фоліо, 2013. – 379 с.
4. Винничук Ю.П. Аптекарь [Текст]: роман / Юрій Винничук. – Харків: Фоліо, 2015. – 443 с.
5. Ганич Д.І. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.;
6. Грищенко А.П. Незакінчене речення / А.П. Грищенко // Українська мова: Енциклопедія. / За заг. ред. В.М. Русанівського. – 2-ге вид., доп. – К., 2004. – С. 405 – 406.
7. П.С. Обірвані або незакінчені речення / П.С. Дудик // Українська мова в школі. – №4. – К., 1955. – С. 11-14.
8. Загнітко А.П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови: Морфологія, Синтаксис / А.П. Загнітко – Д.: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 991 с.;
9. Іванова Л.І. Еквіваленти речень в російській мові / Л.І. Іванова // Мовознавство. – №1. – К.: 1980. – С. 19 – 25.
10. Пітель В.І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській мові: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / В.І. Пітель. – Івано-Франківськ, 2000. – 188 с.
11. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – 2-ге вид., доп. / К.Ф. Шульжук. – К.: Академія, 2010. – 406 с.

REFERENCES

1. Vynnychuk, Yuri. Malva Landa [Text]: novel / Yuri Vynnychuk. – Kharkiv: Folio, 2014. – 602 p.
2. Vynnychuk, Yuri. The Legends of Lviv. Book One [Text]: / Yuri Vynnychuk. – Lviv: Piramida, 2013. – 464 p.
3. Vynnychuk, Yuri. The Tango of Death [Text]: novel / Yuri Vynnychuk. – Kharkiv: Folio, 2013. – 379 p.
4. Vynnychuk, Yuri. The Pharmacist [Text]: novel / Yuri Vynnychuk. – Kharkiv: Folio, 2015. – 443 p.
5. Hanych, D.I., Glossary of Linguistic Terms / D.I. Hanych, I.S. Oliynyk – Kyiv: Vyshcha shkola, 1985. – 360 p.
6. Hryshchenko, A.P. Interrupted sentence / A.P. Hryshchenko // Ukrainian language: encyclopedia / editor V.M. Rusanivsky. – Kyiv, 2004. – P. 405-406.
7. Dudyk, P.S. Interrupted or unfinished sentences / P.S. Dudyk // Ukrainian language in school – №4. – Kyiv, 1955. – P. 11-14.
8. Zahnitko, A.P. Theoretical Grammar of the Modern Ukrainian Language: Morphology, Syntax / A.P. Zahnitko – Donetsk: TOV «VKF «BAO», 2011. – 991 p.;
9. Ivanova, L.I. Equivalentents of sentences in Russian language / L.I. Ivanova // Linguistics. – №1. – Kyiv : 1980. – P. 19-25.
10. Pitel, V.I. Functional-semantic structure of the incompleted sentences in current Ukrainian. Dissertation for gaining scientific degree of Candidate of sciences in Philology of the speciality 10.02.01 / V.I. Pitel. – Ivano-Frankivsk, 2000. – 188 p.
11. Shulzhuk, K.F. Ukrainian language syntax: a textbook. / K.F. Shulzhuk. – Kyiv: The Academy, 2010. – 408 p.

Linguistic and pragmatic aspects of the interrupted sentences (on the material of Yuri Vynnychuk's prose)

B.Y. Sakhno

Abstract. The article is devoted to the study of the nature of interrupted sentences, their structural features, semantic load distribution between the parts of utterance, aspiration for implication of thoughts expression, especially in fiction discourse. Article covers communicative and pragmatic potential of interrupted constructions as speech realization of sentences-utterances that is characterized by specific expression realization. Interrupted sentences are classified depending on intention, speech tasks and reasons of unfinished of utterance.

Keywords: *interrupted sentences, communicative and pragmatic aspects, expression, Yuri Vynnychuk*